

Diana-Carmen PU CA
(Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad)

Particularit i traductologice din limba latin în limba român

Abstract: (Specific Features of Translations from Latin into Romanian) The major theme of this paper is regarding the importance of translating from a classical language into Romanian. Our history offers a massive number of translated texts and authors from Latin, which demonstrates the fact that this language has been a great preoccupation for many researchers. On the Romanian field, Latin has always inspired its translators. We will explain the meaning of translating from Latin into Romanian and the reason why it is different from the other languages. We will prove in this paper that translating from Latin is nothing but a work of art. Further on, according to M. St ureanu, who created a *Romanian-Latin Dictionary*, we will describe a few principles that characterize both Romanian and Latin language. In a chronological order, we will discuss about the people who translated into Romanian one of the most famous Latin writer of all times – Vergil – and what defines their unique style in our literature. From this long list, we have chosen eight Romanian translators of Vergil's and by giving some examples from his *Aeneid*, we will try to demonstrate that even if these different authors interpreted Vergil in a different way, they wanted nothing more but to transmit the same message of the original text. Taking into account many aspects of translating a text, we will analyse the Romanian solutions of these passages and we will also identify by which means these authors remained faithful to the Latin text.

Keywords: source-language, target-language, style, translation, interpretation, Latin quotation

Rezumat: Tema principal a acestei lucr ri o reprezint importan a traducerii dintr-o limb clasic în limba român . Istoria noastr ne ofer un num r masiv de autori i de red ri textuale din latin , ceea ce demonstreaz faptul c această limb a constituit o preocupare major pentru mul i cercet tori. Pe teritoriul românesc, limba latin a reu it întotdeauna s - i inspire traduc torii. Vom explica importan a echival rii din latin în român i motivul pentru care este diferit fa de celelalte idiomuri. Vom demonstra în această lucrare c a traduce din latin nu este altceva decât o oper de art . Pe parcursul lucr rii, conform lui M. St ureanu, care este autorul unui impresionant *Dic ionar Român-Latin*, vom descrie câteva principii prin care sunt caracterizate cele dou limbi. Într-o ordine cronologic , vom discuta despre cei care au t lm cit în român unul din cei mai de seam autori de limb latin – Vergilius – i ce anume define te stilul lor unic în literatura noastr . Din această list extrem de consistent , am selectat opt traduc tori români care l-au t lm cit pe Vergilius i, oferind o serie de exemple din *Eneida*, vom încerca s demonstr m c de i ace ti autori diferi i l-au interpretat pe Vergilius într-un mod diferit, nu au vrut altceva decât s transmit acela i mesaj al textului original. Vizând o serie de aspecte ale traducerii unui text, vom analiza solu iile în limba român ale pasajelor alese i de asemenea vom identifica prin ce particularit i ace ti autori au r mas fideli textului latin.

Cuvinte-cheie: limb -surs , limb - int , stil, traducere, interpretare, citat latinesc

1. Traducerea din limba latin

Traducerea din limbile clasice a constituit întotdeauna o prioritate i un izvor de inspira ie pentru cei care le-au cercetat. În articolul s u din revista „Studii Clasice”, G. Gu u explic foarte clar însemn tatea traducerii din limba latin i de ce anume este ea diferit fa de celelalte limbi.

„Propozi ia i fraza latin este mult mai pu în supus abloanelor i expus monotoniei, c cititorul se afl permanent în fa a unei surprize i c aten ia lui nu poate sl bi o clip f r ca totul s se întunece. Fraza latin are un desen mult mai complicat i cuvintele, prin libertatea orânduirii lor, un relief mult mai clar marcat. Ea oblig la o continu observa ie gramatical , nu

de dragul gramaticii, ci fiindc altfel nu e posibil. Aceast continu încordare formeaz deprinderi foarte utile la studierea oric rei limbi, a limbii materne, ca i a altor limbi str ine”¹.

Tot G. Gu u propune o compara ie aparte, care demonstreaz faptul c a traduce un text latinesc este o adev rat art :

„A traduce un text modern este a te plimba printr-o cl dire pe care o prive ti, o cercetezi i o admiri, sau e ti îndemnat s o admiri; a traduce din limba latin înseamn a construi din nou cl direa, a pune cu mâna ta fiecare c r mid i a reface construc ia lucr rii în cele mai mici am nunte, de la materialul întrebuint apân la arhitectura edificiului”².

Un dic ionar român-latin realizat de M. St ureanu în 1924 cuprinde o prefa util (valabil i pentru cititorii de ast zi) cu no iuni de gramatic , printre care ni te sfaturi precise despre cum se poate traduce din român în latin : „Pentru a face o traducere bun dintr-o limb într-alta, trebuie s inem seama de firea limbei *din* care traducem, i de firea limbei *în* care traducem. Numai când cunoa tem caracterele diferite ale ambelor limbi, putem s ne orient m în traducerea ce vrem s facem”³. Lucrurile la care ar trebui s reflect m atunci când traducem din român în latin sunt urm toarele:

- „1. Limba latin e mai *sintetic* , deci mai *concis* decât limba român , care e mai *analitic* , deci mai *precis* .
2. Limba latin e mai *plastic* , deci mai *concret* decât limba român , care e mai *abstract* .
3. Limba latin e mai *s rac* în unele forme decât limba român .
4. Limba latin e mai *periodic* , adic îi plac mai mult *frazele lungi i complicate*, pe când limba român întrebuint eaz mai ales *propozi iuni scurte i simple*”⁴.

Referitor la primul principiu, ceea ce vrea s spun autorul este faptul c limba latin poate expune printr-un singur cuvânt o fraz , o expresie sau o succesiune de idei. Spre exemplu, expresia „a citi o carte din scoar în scoar ” se traduce prin *librum perlego* sau zicala „ura pricinuit de aceast vorb ” t lm cit în latin este *invidia huius verbi*.

În ceea ce prive te *plasticitatea* limbii latine, trebuie s în elegem faptul c atunci când traducem un text latinesc trebuie s avem o minte i un suflet deschis fa de acesta, imaginându-ne o înf i are plastic a lucrurilor pe care le avem în fa a noastr . „Necesitatea aceasta a reprezent rii plastice impune ca explica iile s se fac nu pe compartimente: gramaticale, istorice, geografice, stilistice etc., ci a a cum textul o cere: o explica ie de vocabular aici, o observa ie gramatical sau stilistic dincolo, o l murire mitologic , istoric etc., totul spre a intui în întregime dicteul scriitorului. Sunt mijloace folosite în explicarea oric rui text str in”⁵.

Pentru a explica sensul unei fraze sau idei, este nevoie câteodat s utiliz m mai multe cuvinte în latin . Traducând propozi ia „Ei privesc f r s vad ” vom ob ine *Oculos intentos habent, nec vident*. Precum men iona G. Gu u, traducând un text în latin putem s d m explica ii în plus dac este nevoie. Principiul al patrulea vorbe te de periodicitatea

¹ G. Gu u, *Traducerea din limba latin* în revista „Studii Clasice”, vol. VI, Bucure ti, Editura Academiei, 1964, p. 267.

² *Ibidem*, p. 267.

³ M. St ureanu, *Prefa la Dic ionar român-latin*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1924, p. XXXII.

⁴ M. St ureanu, *Prefa la ed. cit.*, p. XXXII.

⁵ G. Gu u, *art. cit.*, p. 268.

limbii latine și de faptul că expresii scurte și la obiect din limba română devin propoziții lungi și sofisticate în limba latină. Dacă luăm propoziția „Dionisiu înu statul în sclavie”, transpus în latină va fi *Dyonisus servitute oppressam tenuit civitatem*⁶.

2. Vergilius pe t râmul românesc

Studiul extrem de bine documentat și amănunțit al lui Nicolae Lascu ne-a ajutat să descoperim multe din numele care l-au tradus pe Vergilius și pe alii autori de literatură latină. Precum el însuși relatează: „...Un studiu amănunțit asupra traducerilor din clasici în române te va da monografistului un bogat material informativ asupra izvoarelor de inspirație. Ceva mai mult încă: se vor vedea și gustul și ideile de care a fost folosit o epocă sau o generație, cunoscându-se autorii vechi care au fost mai mult obiectul preocupărilor ei”⁷.

Nume precum Moise Sora Noac (realizatorul a celei mai vechi traduceri a *Bucolicelor* și *Georgicelor* vergiliene din 1844), V. Popp, Gr. H. Granda, George Cobuc, M. Strajan, Alexandru Odobescu (traducătorul primei cărți a *Georgicelor* din 1852), Vasile Aaron (titlul citorul *Eneidei* din 1805), sunt doar câteva din numele care au adus „spiritul” culturii clasice la noi în țară prin traduceri efectuate. La unii dintre acestea, titlurile au apărut în mai multe ediții de-a lungul anilor. Spre exemplu, George Cobuc ne aduce *Eneida* tradus într-un tipar original, în nu mai puțin de cinci ediții: prima în 1896, a doua în 1898, a treia în 1910, o ediție a patra probabil din 1920, urmată de cea din 1926. O variantă în proză vine din partea lui N. Pandelea, prima ediție apărând în 1913, următoarele în 1920, 1921, 1925, respectiv 1943. Nu este vorba despre o traducere poetică, ci o redare accesibilă și uzuală cititorilor din vremea de atunci.

În ordine cronologică, edițiile în române ale *Eneidei* asupra cărora ne vom concentra aparțin lui N. Pandelea (ediția în proză din 1925) Dumitru Muraru (1956), Eugen Lovinescu (versiunea în proză din 1964), Teodor Naum – primele două cărți (1979), George Cobuc (1980), G. I. Tohneanu (1994), Nicolae Ionel (1997) și Dan Sluanschi (2000).

3. Pasaje vergiliene în variante românești

3.1. Profeția unui Destin (*Eneida*, cartea a II-a, v. 780-781)

Am selectat din *Eneida* două citate importante, prin care dorim să dovedim unicitatea celor opt traducători, împreună cu particularitățile ale stilului acestora, contribuind astfel la lărgirea sferei traducerii pe t râmul românesc.

Sfârșitul cântului al doilea din *Eneida* revelează motivația și răsplata supunerii în fața unui Destin pronunțat de zei. De data aceasta, rugămintea pentru urmarea unui el divin vine chiar din partea soției lui Aeneas, Creusa:

*„Longa tibi exilia et vastum maris aequor arandum,
Et terram Hesperiam venies...”*

Să vedem care sunt soluțiile în limba română aduse acestui pasaj:

⁶ Menționăm ca exemplele utilizate sunt preluate din M. Stăureanu, *Prefa* la ed. cit., p. XXXIII.

⁷ Nicolae Lascu, *Traduceri românești din Vergiliu (Încercare bibliografică și critică)*, în volumul *Pentru clasicism*, prefață și îngrijirea ediției de Stella Petecel, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 147.

„«Ai o lung pribegie i de br zdat nesfâr ita întindere a m rii. Vei ajunge i în ara Hesperiei...»” (N. Pandelea)

„«Lung bejenie-i soarta- i i marea întins br zda-vei, Pân s-ajungi în Hesperia...»”. (D. Mur ra u)

„«Te a teapt o lung pribegie, în care vei trebui s br zdezi întinsul nesfâr it al m rii înainte de a sosi în ara Hesperiei...»” (E. Lovinescu)

„«Tu trebuie- ntr-o lung pribegie
S pleci i s br zdezi întinsul m rii.
i în Hesperia tu vei ajunge...»” (T. Naum)

„«Lungul exil i-e menit, r t cirea de-alungul m rii,
Pân ce-n malul hesperic sosi-vei...»” (G. Co buc)

„«Te-a teapt lung surghiun -o mare-ntins ,
Pe care-o vei br zda, c-a a i-e scrisa.
Ajunge-vei la Soare-Apune...»” (G. I. Toh neanu)

„«Lung i-e exilul i vast al m rii întins de arat ai:
ara Hesperiei ai s-o ajungi...»” (N. Ionel)

„«Lung e surghiunul ce-a teapt i large-s a m rii întinsuri
Ai s ajungi i-a Hesperiei ar , la urm ...»” (D. Slu anschi).

Ne oprim pentru început la termenul *exilium*, -i , pe care îl putem găsi și sub forma lui *exsilium*, -i , desemnând „exil”, „surghiun”. *Oxford Latin Dictionary* ne oferă perspectiva că *exilium* se referă la "the condition of banishment"⁸. N. Pandelea, E. Lovinescu și T. Naum optează pentru „pribegie”, care nu are mai mult decât ideea de „r t cire”; „surghiunul” este ales de G. I. Toh neanu și D. Slu anschi, urmând ca termenul modern „exil” să fie favorizat de N. Ionel și surprinzător de G. Co buc. Ne mai rămâne arhaismul „bejenie” care vine din partea lui D. Mur ra u.

Alegerile cele mai apropiate de original sunt „exil” și „surghiun”. Primul termen este, printre altele, și un neologism care se definește prin „pedeapsă constând în expulzarea unui condamnat de pe teritoriul statului sau al țării al cărei cetățean este”⁹. Având în vedere această explicație, ne gândim din nou la *Fatum*, care este „autoarea” acestei situații în care se află Aeneas.

Soluția lui D. Mur ra u constituie o deviere a sensului original, accentuând prin „...lung bejenie” ideea de „fug”, nu din proprie inițiativă, ci din pricina sorții. Trebuie să menționăm aici că în textul latinesc nu apare *Fatum*, doar se subînțelege din context, privind însuși la exemplele de mai sus, există trei traducători care doresc să amintească faptul că *Fatum* a decis un viitor pentru Aeneas, și unul dintre ei este D. Mur ra u. El titlumește prin „...lung bejenie-i soarta-i”; adugarea „soartei” explică motivul exilului, numai astfel putem deduce că nu este vorba de o fugă întâmplare în disperarea soarelui pierdut, ci un lucru aflat sub controlul Destinului.

„Lungul exil i-e menit” în titlumeștii lui G. Co buc atrage atenția asupra cititorului despre existența unui Destin care guvernează viaa celui care va fi întemeietorul poporului

⁸ Adică „stare de exilare”. V. *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968, p. 643.

⁹ Onufrie Vin eler, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Lucman, 2004, p. 217.

roman. Expresia utilizat de G. I. Toh neanu i încorporat în text este „Te-a teapt lung surghiun, (...) c-a a i-e scrisa”, iat din nou un termen popular care dovede te m iestria f r de margini a marelui profesor.

În ceea ce prive te topica, lucrurile stau diferit în limba latin fa de limba român . Ca în exemplul de mai sus, nu vom g si un verb imediat dup un substantiv sau un adverb dup verb, dup cum suntem obi nui i în limba român . „În termeni generali, putem afirma c ordinea cuvintelor se supune unei singure reguli: elementul cunoscut este urmat de cel necunoscut, a adar determinatul preced determinantul (sau determinativul). Astfel atributul st dup substantiv, obiectul i complementul dup verb. Subiectul i predicatul sunt independente unul fa de altul, dar raportul dintre ele seam n cu acela dintre determinat i determinant, în sensul c subiectul este elementul cunoscut, predicatul elementul necunoscut, de aceea unul se pune în fa a celuilalt”¹⁰.

Uitându-ne acum la pasajul latinesc, putem remarca o topic total diferit ; în varianta original a lui Vergilius exist dou verbe; primul dintre acestea este *venies*¹¹ i *arandum [est]*, provenit din verbul *ar* (I), având sensul „a ara”, de unde s-a format i figurativul „a br zda”. Cel din urm este un verb la perifrastica pasiv , ce include ideea de necesitate („trebuie br zdat”), aici rezultând expresia *ar aeqor maris* „a br zda apele m rii”¹².

Sintagmei *longa exsilia* („lungul exil”) i se adaug în limba român verbele „ai”, „te-a teap ” sau „i-e menit”, ceea ce are sens din pricina lui *tibi* (pronume personal al persoanei a II-a, num rul singular, dativ de agent). Varianta lui N. Pandelea – „Ai o lung pribegie” – modific topica, în sensul c *tibi* este transformat în *tu ai* i avem de-a face în felul acesta cu un predicat verbal format din verbul „a avea”, urmat de complementul direct „pribegie” (care are în fa articolul nehot rât „o”), c ruia i se al tur atributul adjectival „lung ”. E. Lovinescu utilizeaz acela i tipar în proz , cu excep ia faptului c schimb verbul, în loc de „ai” va fi „te a teapt ”, alegerea aceasta asigurându-i o nuan are a profe iei stabilite de Destin. Singurul lucru care îl difereniaz pe E. Lovinescu de G. I. Toh neanu este substantivul „pribegie” în loc de „surghiun”. Primul alege un substantiv de genul feminin precedat de articolul nehot rât „o”, iar G. I. Toh neanu opteaz pentru „surghiun”, care este de genul masculin, f r articol.

D. Mur ra u, prin „lung bejenie-i soarta- i” realizeaz o inversiune în plan stilistic, ceea ce în mod normal am spune „soarta î i este o lung bejenie”, îns inversiunea aceasta presupune o valorificare a contextului antic pres rat cu poeticitate. Alegerea lui T. Naum ne duce într-o alt sfer – „Tu trebuie ntr-o lung pribegie s pleci”. Pentru a descifra mai bine c este vorba despre o subordonat subiectiv construit cu verbul impersonal „a trebui”, putem schimba topica ob inând: „Tu trebuie s pleci într-o lung pribegie”, îns nu ar suna la fel de autentic. Op iunea pentru un verb impersonal atât de impun tor ca i „trebuie” solicit gândurile lui Aeneas care nu mai are timp de z bovit, ci trebuie s treac la ac iune.

¹⁰ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, edi ie definitiv , Bucure ti, Editura tiin ific , 1975, p. 210.

¹¹ Verbul *venies* aflat la ind. viitor, p. a II-a, sg., are formele de baz *ven o*, *- re*, *v n*, *ventum*, verb al c rui prim sens ar fi „a veni, a sosi”. În text g sim sensul figurat al termenului, i anume „a ajunge (într-o anumit situa ie)”. Cf. Gheorghe Gu u, *Dic ionar Latin-Român*, edi ie rev ut , Bucure ti, Editura Humanitas, 2007, p. 656.

¹² Idem, *ibidem*, p. 70.

Decizia lui Dan Slu anshi de a r spunde provoc rii textului ini ial prin „lung e surghiunul ce-a teapt ”, într-un mod interesant, reliefeaz suferin a i greut ile prin care va trece Aeneas. Surghiunul acesta nu este doar lung i anevoios, ci „a teapt ”, în concluzie este personificat precum o for care îl va înso i pe Aeneas pe parcursul c l toriei sale. Tonul lui Slu anshi este prezic tor aici în leg tur cu ceea ce va urma în via a eroului vergilian.

Urmând elementele topicii române ti, solu iile cele mai potrivite sunt cele expuse în proz i varianta lui G. I. Toh neanu, îi apreciem i pe cei care au ad ugat explica ii sumplimentare privind amprenta Destinului asupra lui Aeneas. De asemenea, remarc m dovedirea poeticit ii autorilor în ciuda inversiunilor i a schimb rilor valorilor gramaticale necesare pentru armonia cuvenit versifica iei.

Prin exemplele de mai sus, am putut s observ m faptul c limba român este mult mai analitic decât limba latin datorit formei, datorit elementelor ad ugate i datorit for ei expresive de care d dovad . Limba român este atât mai abstract , aceasta se datoreaz diversifica iei fiec rui autor, care caut s descopere imagini cât mai impresionante, cât i mai bogat fa de limba latin , fiind aproape nelimitat în ceea ce prive te num rul de sensuri.

2. 2. Didona i invocarea blestemului (*Eneida*, cartea a IV-a, v. 661-662)

Iat cum sun „ecoul” r zbun rii la finalul episodului de iubire dintre Didona i eroul epopeii vergiliene:

*„Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus et nostrae secum ferat omina mortis.”*

„«- Din largul marei, s vad crudul Dardan cu ochii lui focul acesta i s duc cu dânsul piaza rea a mor ii mele!»” (N. Pandelea)

„«Soarb cu ochii troianul cel crud, de pe vâr f de talazuri,
Focul acesta i soa s -i fie-a pieirii-mi vestire.»” (D. Mur ra u)

„«- S vad cu ochii lui din largul m rii nemilosul dardan focul i s duc cu dânsul piaza rea a mor ii mele!»” (E. Lovinescu)

„«Din largul m rii
Dardanul cel hain cu ochii lui chiar
S soarb focu' rugului! Cu sine
S - i duc piaza rea a mor ii mele!»” (T. Naum)

„«Pasc - i privirea tiranul dardan, de pe mare, pe-aceste
Fl c ri i-urmeze-l pe m ri perirea-mi ca piaz de-a pururi!»” (G. Co buc)

„«S soarb de pe marea lui cu ochii
Mi elul de dardân pojarul sta,
Ducând cu sine-al mor ii mele bléstem.»” (G. I.Toh neanu)

„«S a inteasc -acest foc cu ochii-i, crud, de pe mare
Dardianul i-a mor ii-mi cu sine s duc vestire.»” (N. Ionel)

„«Soarb din ochi rugu-acesta Dardanul din largu-i de mare,
Crudul b rbat, i s poarte cu sine doar pieze-ale mor ii!»” (D. Slu anshi).

Prin cuvintele rostite, Didona particip la ultimul act înainte de a p r si scena, împletind dou tr s turi: „thus she combines the quality of a heroine of romance who dies for love when she

is abandoned by her lover with that of a hero of a tragedy who cannot live dishonoured and feels that only by death can he preserve the honour which he earned in his past life”¹³.

Explica ia adus de W. A. Camps ni se pare foarte relevant , în sensul c o putem numi o eroină a dragostei, dar i una tragic , în sensul c nu- i poate accepta Destinul, nu poate tr i f r iubirea lui Aeneas. O consecin a acestui fapt este r zvr tirea împotriva Destinului, mai ales împotriva menirii lui Aeneas.

Din punct de vedere sintactic, ne oprim mai întâi la sintagma „*Moriemur inultae*”, formele de baz ale verbului fiind *morior*, *mor*, *mortuus sum*, iar ale adjectivului sunt *inultus*, *-a*, *-um*. *Morior* este un verb deponent al diatezei pasive, care, în limba română , în general, se traduce la diateza activ , ceea ce au nuan at i autorii no tri. D. Mur ra u, G. Co buc, G. I. Toh neanu i N. Ionel opteaz pentru „Mor ner zbrunat ” la indicativ prezent, modul indicativ viitor este preferat de E. Lovinescu, T. Naum i D. Slu anschi. Pentru a dezvolta semnifica ia lui *anulta* („ner zbrunat ”), T. Naum pune adjectivul înaintea verbului – „Ner zbrunat voi muri”, iar D. Slu anschi se remarc aici prin inversiunea „Muri-vom”, în loc de „Vom muri”. Dorin a de a solu iona printr-un verb la conjunctiv în acest vers vine din partea lui N. Pandelea: „S mor ner zbrunat ”. Sintagma *Moriemur inultae* în varianta latineasc apare la plural, singurul care respect acest lucru este D. Slu anschi prin „Muri-vom, o, Doamne, ner zbrunate”! Aceast interven ie la plural denot o valoare expresiv a personajului feminin din acest pasaj, mai ales datorit interjec iei „O, Doamne”! Având în vedere succesiunea evenimentelor din via a Didonei, socotim varianta la indicativ prezent cea mai apropiat de textul-surs . Nu este vorba de ceva ce urmeaz s se întâmple, ci este vorba de ceea ce se întâmpl deja.

Diferen ele se resimt i în expresia „*Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus*”, vers care, prin prisma lui N. Pandelea, poart o amprent plin de armonie: „Din largul m rei, s vad crudul Dardan cu ochii lui focul acesta...” Substantivului neutru *altum*, - („largul m rii”) i se atribuie forma veche „m rei” în loc de „m rii”, iar verbul latinesc *hauriat* (provenit din *haurio*, - *re*, *haus*, *haustum* „a bea, a înghi i” i figurativul „a gusta, a sorbi”¹⁴) este t lm cit prin conjunctivul „s vad ” în loc de „s guste”. Termenul ales de N. Pandelea denot sensul propriu al cuvântului, nu cel figurat, iar „s vad cu ochii” constituie aici un pleonasm de sorginte poetic . „În limba comun circul totu i un num r de pleonasm gramaticalizate (prin generalizare), pe care trebuie s le deosebim de cele poetice. Acestea din urm , chiar când sunt preluate din limba comun , trebuie s fie folosite astfel încât s dea impresia de spontaneitate i inedit întregului context”¹⁵.

Tot în proz , E. Lovinescu se aseam n cu N. Pandelea, doar c , de data aceasta, se respect aproape *ad litteram* topica latineasc : „S vad cu ochii lui din largul m rii nemilosul dardan focul...” Observ m c „focul” este plasat la finalul propozi iei pentru a eviden ia factorul principal al ac iunii. La nivelul interpret rii textuale, la cei doi autori

¹³ „Prin urmare, ea îmbin calitatea unei eroine romantice, murind din pricina iubirii atunci când este abandonat de iubitul ei, cu cea a unei eroine tragice, care nu mai poate tr i în dezonoare, considerând c doar prin moarte poate s i apere onoarea câ tîgat în trecut” (W. A. Camps, *An introduction to Vergil's Aeneid*, New York, Oxford University Press, 1989, p. 34).

¹⁴ Gheorghe Gu u, *op. cit.*, p. 286.

¹⁵ Gh. N. Dragomirescu, *Mic enciclopedie a figurilor de stil*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , 1975, p. 89.

putem observa o lipsă de culoare în ceea ce privește transmiterea mesajului, poate din pricina lui *hauriat*, care este citat „să vadă”. Este ca și cum s-ar ascunde sfârșitul tragic al eroinei noastre, iar Aeneas doar privește, nu simte.

T. Naum alege formula „Din largul mării / Dardanul cel hain cu ochii lui chiar / Să soarbă focul rugului!”. În primul rând lui Aeneas i se atribuie arhaismul „hain”, care nu mai desemnează doar „cruzime” sau „lipsă de milostenie”, ci „trădare” sau „lipsă de fidelitate”. Acest adjectiv ales de T. Naum îl învinovățește pe eroul *Eneidei* pentru fapta săvârșită, pentru decizia de a-i prăsi regina. De asemenea, traducând *hauriat* prin „să soarbă”, se explică sensul figurat al termenului. Întreaga sintagmă „Să soarbă cu ochii lui focul rugului” creează o metaforă¹⁶ datorită creșterii cititorului este sensibilizat.

D. Muraru se remarcă prin nuanțarea unui alt aspect pe care nu îl găsim în varianta latinească. Este vorba despre *ab alto* („din largul mării”), care este tradus „de pe vârful de talazuri”. Introducând substantivul „talazuri”, care desemnează acele valuri care se formează în urma furtunilor pe mare, D. Muraru personalizează textul reliefând durerea Didonei care nu dorește doar să fie o povară pe conștiința lui Aeneas, de asemenea dorește să sufere în același mod. Blestemul ei vizează atât durerea sufletească, cât și durerea fizică. Atitudinea reginei în acest context dezvăluie o rezistență împotriva Destinului, în sensul că, deși cunoaște Destinul lui Aeneas, nu poate să-l accepte. Dimpotrivă, își dorește ca suferința ei să-i marcheze fostul iubit pe viață.

O altă dovadă a acestei rezistențe o descoperim la G. I. Tohneanu: „Să soarbă de pe marea lui cu ochii / Mi eludă dardăna pojarul sta...” Substantivul *ignem* din latină devine „pojarul” în limba română, sugerând un reproș la adresa zeilor sau la adresa Destinului. Opiniile pentru „pojar” în loc de „foc”, îi sunt atribuite o mulțime de sensuri. Ca arhaism, termenul dezvoltă ideea de „foc” sau de „incendiu”. În plan figurativ însă, acesta desemnează „influență, ardoare, patos, pasiune, patimă”¹⁷. Dacă stă măsura gândim bine, se potrivește și imaginea „boli”, iubirea Didonei să fie precum o boală care să-l chinuie mereu. O altă definiție populară ar fi descrierea „pojarului” printr-un „foc violent și mistuitor”¹⁸, în cazul de față discutăm, bineînțeles, de focul care consumă iubirea dintre cei doi. Datorită acestei alegeri, G. I. Tohneanu lărgeste foarte mult sfera interpretării cititorului, având posibilitatea de a vehicula cu multitudinea de sensuri descoperite.

Precum ne-am obișnuit cu G. Coșbuc, iată cum sună o variantă în „stilul său”: „Păscănișul privirea tiranului dardan, de pe mare, pe-aceste / Flăcări...” Furia Didonei merge și mai departe, care, în disperarea ei, îl numește pe Aeneas „tiran”, în felul acesta având probabil control asupra acestei iubiri, în ideea că durată relației depinde numai și numai de „tiranul dardan”. *Hauriat oculis* este redat prin inversiunea „păscănișul” (în loc de „să păscăniș”, plus pronumele reflexiv cu formă neaccentuată „-i”) și substantivul „privirea”, *oculis* primind un sens abstract aici. „Focul” este echivalat prin „flăcări”, ceea ce face ca acțiunea să fie una constantă, de durată, totul se reduce la o suferință lentă pe care Didona i-o prezintă lui Aeneas. N. Ionel alege varianta „Să păscănișul i-a întors -acest foc cu ochii-i...”, vizând un

¹⁶ „Figură de stil prin care se trece de la sensul obișnuit al unui cuvânt la alt sens propriu prin intermediul unei comparații subînțelese” (Cristina Ionescu, Matei Cerkez, *Gramatică și stilistică*, București, Editura All Educațional, 1997, p. 198).

¹⁷ <http://dexonline.ro/definitie/pojar>, accesat la 18. VII. 2013.

¹⁸ Monica-Mihaela Busuioc, *Dicționar de arhaisme*, București, Editura All Educațional, 2006, p. 295.

neologism pe care nu l-am mai întâlnit până acum. În mod normal, am utiliza expresia „a-ia în fața ochii”, însă prin „s-a-ia în fața ochii”, în elegem ca „personajul principal” din acest vers este „focul”, lucru pe care traducătorul nostru îl observă foarte bine.

D. Slu anschi ne oferă o dimensiune extrem de realistă asupra sintagmei de care discutăm. De data aceasta, atenția nu mai este asupra „focului”, ci asupra „rugului”, reprezentând decizia concretă, rapidă și neoprită a reginei. Din punctul ei de vedere, nu mai are nimic de pierdut, dar nici de câștigat, dorința ei este ca Aeneas să-și amintească de ea în felul ei, prin suferință.

3. În căutarea unui stil propriu al traducerii

Am putut să vedem în pasajele prezentate faptul că niciun traducător nu este identic cu cel alt, au fost foarte puține excepții în care am avut aceeași soluție de transpunere din partea a cel puțin doi traducători. G. Cobuc se remarcă nu doar prin cunoașterea limbii latine, ci prin stilul propriu românesc care străduiește fiecare vers, iar G. I. Toh neanu adoptă un stil personal, prin care nu doar respectă tonul solemn al lui Vergilius, ci și demonstrează foarte clar grija față de cultura greco-romană, respectul față de cei care au făcut-o.

Dorința lui Nicolae Ionel de a-l face pe autorul *Eneidei* „să scrie în românește” este cam nejustificată, în sensul că, în felul acesta, traducerea este greoaie pentru cititor. Prin această opțiune, el încalcă o prioritate: aceea de a se face înțeleș în fața audienței. Nu putem nega că termenii utilizați de el respectă esențialul limbii latine, însă nu îi apropie de limba română. Ne bucurăm însă că N. Ionel ne oferă singura ediție bilingvă a *Eneidei*, a *Bucolicelor* și *Georgicelor*, lucru de apreciat pe teritoriul culturii noastre, variantă editorială prin care cititorul poate delimita sensul latinesc de cel românesc.

Socotim versiunile în proză ale lui Nicolae Pandelea și Eugen Lovinescu utile pentru cititorul românesc atât din pricina limbajului, cât și datorită informațiilor de ordin mitologic oferite. E. Lovinescu ne antrenează în descoperirea ritmului istoric al civilizației greco-romane. Ceea ce putem spune despre cei doi este faptul că se vede că prioritatea principală este cititorul, notele explicative prezente și împărțirea textului în capitole și subcapitole o dovedesc. Urmăritorul calităților unui text transpus în proză, este de neconceput să nu o avem și pe *Eneida* redată în această manieră.

Comparându-i pe D. Muraru și pe D. Slu anschi, putem spune că avem o *Eneida* „veche” vs. o *Eneida* „nouă”, ambele în hexametru. Primul dintre ei ne surprinde prin sfera largă a arhaismelor utilizate, iar D. Slu anschi oferă o variantă mai modernă de traducere. Ceea ce putem observa este că cei doi dovedesc o eficacitate și o seriozitate incontestabilă față de textul latinesc, este aproape imposibil să nu transmită sensul inițial al mesajului.

Despre T. Naum avem multe cuvinte de laudă: simț estetic, gramatic impecabil, implicare poetică. Într-adevăr, unul dintre motivele pentru care traducerea sa este valoroasă se datorează endecasilabului, un procedeu deloc simplu în versificarea românească. Al doilea motiv este lejeritatea cu care traduce și spiritul de aprofundare propriu ambelor limbi. Am fi dorit o *Eneida* întregă din partea lui, însă rămâne spre uimă transpunerea primelor ase cânturi apreciate în cultura românească.

În concluzie, am dorit să dovedim că toate aceste traduceri arată câte o latură diferită a epopeii vergiliene, fără să se schimbe cu nimic sensul original. În momentul când punem împreună fiecare părțicică a mozaicului interpretativ, realizăm că nu am putea să concepem o transpunere completă fără contribuția atâtor autori de valoare.

Bibliografie

- Busuioc, Monica-Mihaela, *Dic ionar de arhaisme*, Bucure ti, Editura All Educa ional, 2006.
- Camps, W. A., *An introduction to Vergil's Aeneid*, New York, Oxford University Press, 1989.
- Dragomirescu, Gh., N., *Mic enciclopedie a figurilor de stil*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , 1975.
- Gu u, G., *Traducerea din limba latin* , în „Studii Clasice”, vol. VI, Bucure ti, Editura Academiei, 1964, p. 267.
- Gu u, Gheorghe, *Dic ionar Latin-Român („Gu u mic”)*, edi ie rev zut , Bucure ti, Editura Humanitas, 2007.
<http://dexonline.ro>.
- Ionescu, Cristina, Cerkez, Matei, *Gramatic i stilistic* , Bucure ti, Editura All Educa ional, 1997.
- Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, edi ie definitiv , Bucure ti, Editura tiin ific , 1975.
- Lascu, Nicolae, *Traduceri române ti din Vergiliu (Încercare bibliografic i critic)*, în volumul *Pentru clasicism*, prefa i îngrijirea edi iei de Stella Petecel, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, p. 145-195.
- *** *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.
- St ureanu, M., *Dic ionar român-latin*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1924.
- Vergili, P., Maroni, *Opera*, recognovit brevique adnotatione critica instrvxit Fredericvs Artvrvs Hirtzel, Londoni et Novi Eboraci, Oxonii e Typographeo Clarendoniano.
- Vergiliu, *Eneida*, traducere de Eugen Lovinescu, text rev zut i note de Eugen Cizek, prefa i note finale de Edgar Papu, Bucure ti, Editura Tineretului (col. „Lyceum”, nr. 6), 1967.
- Vergilius, *Eneida*, traducere de George Co buc, edi ie îngrijit , note i prefa de Stella Petecel, Bucure ti, Editura Univers, 1980.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida*, prefa i traducere din limba latin : G. I. Toh neanu, note i comentarii, glosar: Ioan Leric, Timi oara, Editura Antib, 1994.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida*, traducere de Nicolae Ionel, Ia i, Editura Institutul European, 1997.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida*, introducere, traducere în hexametri, bibliografie i indici de Dan Slu anschi, Bucure ti, Editura Paideia, 2000.
- Vergilius, Publius, Maro, *Eneida* (Cânturile I-VI), traducere, note i prefa de Teodor Naum, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.
- Virgiliu, *Eneida*, traducere de N. Pandelea, tip ritura a IV-a, în întregime rev zut , Bucure ti, Editura Libr iei „Universala” Alcalay & Co., 1925.
- Virgiliu, *Eneida*, în române te de D. Mur ra u, studiu introductiv i comentarii de H. Mih escu, Bucure ti, Editura pentru Literatur i Art , 1956.
- Vin eler, Onufrie, *Dic ionar de neologisme*, Bucure ti, Editura Lucman, 2004.